

He Bin, *Chūgoku tōnan chihō no minzoku-shūteki kenkyū. Kanazoku no sōgi, shigōsai-shi to bochi*¹, Duan Press, Tokyo 2013, ss. 309

Japońska etnologia (etnografia, folklorystyka, antropologia kulturowa/spoleczna) jest dziedziną młodą. Pojawiła się pod koniec XIX w., ale dopiero w latach 20. i 30. XX stulecia zaczęła się rozwijać. Od samego początku w centrum jej zainteresowań były śmierć, obrzędy z nią związane oraz szeroko rozumiany kult przodków.

Co istotne, japońscy naukowcy nie skupiają swojej uwagi jedynie na własnej kulturze, ale swoimi zainteresowaniami sięgają do krajów sąsiednich – Afryki i Ameryki Południowej. Imperatywem do prowadzenia badań jest rodzima metoda zwana etnografią Yanagity, która nakazuje tworzyć kręgi kulturowe poprzez wyszukiwanie podobieństw w wybranych elementach kulturowych. Stąd ogromne zainteresowanie kulturą chińską wśród japońskich etnografów. Praca, którą mam zaszczyt zaprezentować, mieści się w niniejszym nurcie i chociaż jest napisana przez chińską badaczkę obrzędów pogrzebowych, to japońskie wydanie zostało opracowane z myślą o odbiorcy z Kraju Kwitnącej Wiśni.

¹ Tytuł w języku polskim: „Badania etnograficzne południowo-wschodnich Chin. Ceremonie pogrzebowe, obrzędy pośmiertne oraz cmentarze wśród Chińczyków Han”.

Autorką omawianej pracy jest urodzona w Pekinie He Bin, absolwentka sinologii i japonistyki na Pekinśkim Uniwersytecie Pedagogicznym (Pekin Normal University), wielokrotna stypendystka rządu japońskiego, specjalistka w dziedzinie porównawczych badań folklorystycznych. W latach 80. XX w. prowadziła badania na terenie Chin i Japonii, które zaowocowały trzema pracami: historią japońskiej folklorystyki, analizą występowania podwójnych grobów (*ryōbosei*) na terenie Wysp Japońskich (obie przygotowane pod kierunkiem Azio Fukuty) oraz dysertacją doktorską poświęconą chińskiej obrzędowości pogrzebowej. Od lat 90. na stałe mieszka w Tokio. Początkowo była związana z Uniwersytetem Tokijskim (jako naukowiec wizytujący), obecnie jest zatrudniona na stanowisku profesora na Tokijskim Uniwersytecie Metropolitalnym, w Katedrze Antropologii Społecznej, gdzie naucza folklorystyki oraz prowadzi studia porównawcze nad kulturami chińską i japońską. Jest wiceprezesem Międzynarodowego Stowarzyszenia Folklorystyki Azjatyckiej i Sino-Japońskiego Towarzystwa Historyczno-Folklorystycznego. Od lat zajmuje się problematyką śmierci – obrzędowością pogrzebową oraz kultem zmarłych (ze szczególnym uwzględnieniem kultury pogrzebowej Chińczyków *Han*). To właśnie obrzędowości pogrzebowej i kultowi zmarłych

poświęcona jest najnowsza, omawiana książka He Bin.

Opracowanie to składa się z trzech części poprzedzonych wstępem i zwieńczonych zakończeniem. Znajdziemy tu informacje na temat przyjętej metodologii badawczej, stanu badań nad obrzędowością pogrzebową i kultem zmarłych w Chinach oraz podstawowej terminologii wykorzystywanej przy omawianiu problematyki funeralnej. Warto zauważyć, że każda z części jest poprzedzona obszernym streszczeniem, co znacznie ułatwia czytelnikowi wybór i wyszukanie interesujących go zagadnień. Ponadto każda została podzielona na trzy rozdziały i podrozdziały oraz zwieńczona krótką konkluzją.

Część pierwsza (podzielona na trzy rozdziały) jest poświęcona ceremoniom pogrzebowym oraz sposobom pochówku zmarłych. Autorka swoje rozważania rozpoczyna od wykazania związku hierarchii z obrzędkiem pogrzebowym. Na podstawie analizy źródeł pisanych przedstawia historycznie udokumentowane dawne formy pochówku (np. pochówek szlachecki). Następnie opisuje pogrzeby organizowane w dniu dzisiejszym przez władze lokalne (tzw. pogrzeby publiczne)² i centralne (pogrzeby państwowe)³ ze środków publicznych, których rodowodu Autorka doszukuje się właśnie w pochówku szlacheckim z wieków wcześniejszych. Trzecim współczesnym typem pochówku anali-

zowanym przez Autorkę jest pogrzeb prywatny organizowany i opłacany przez rodzinę zmarłego. Należy zauważyć, że wszystkie zagadnienia zilustrowane są licznymi przykładami, które służą Autorce do wskazania wspólnych wzorców i elementów obrzędowości pogrzebowej Chińczyków *Han*.

Uzupełnieniem części pierwszej są podrozdziały poruszające następujące kwestie: 1) podejście do ciała zmarłego, w szczególności ewolucję metody grzebania zmarłych i przejście od pochówku szkieletowego do kremacji (w okresie powojennym), sposób obchodzenia przepisów zalecających kremację oraz rolę kalendarza w wyznaczaniu daty pochówku⁴; 2) zagadnienie duszy, jej miejsce spoczynku pośmiertnego i związek z grobem; 3) historię i współczesną rolę szamanek (*Woo Ni*) w pośredniczeniu pomiędzy światem doczesnym a zaświatami. Uzupełnieniem są liczne fotografie obrazujące przygotowania do poszczególnych ceremonii i ich przebieg.

Część druga publikacji jest w całości poświęcona obrędom pośmiertnym oraz kultowi przodków w południowo-wschodnich Chinach. W pierwszym rozdziale tej części Autorka omawia i porządkuje pogrzeby według typów śmierci. Również tutaj punktem wyjścia do rozważań jest analiza źródeł pisanych (kronik i literatury) w celu nakreślenia historycznego tła problematyki zarówno na terenie całych Chin kon-

² Pogrzeby publiczne są organizowane przez lokalne ośrodki władzy dla osób zasłużonych dla danej społeczności.

³ Ten typ pogrzebu jest zarezerwowany dla wysokich dostojników państwowych.

⁴ Autorka w celu zobrazowania omawianej problematyki posługuje się pozyskany przez siebie materiałem etnograficznym z prowincji Fujian.

tyntalnych, jak i omawianego na ich tle obszaru południowo-wschodniego. Autorka ponadto prezentuje obrzędy z perspektywy etnograficznej poprzez opis obrzędów regularnych i nieregularnych związanych z kultem przodków.

Rozdział drugi w całości jest poświęcony chińskiemu Festiwalowi Duchów – *Zhōngyúan Jié* (jap. *Chūgen setsu*) oraz organizowanym w jego trakcie obrzędom *Pu-du* (jap. *Fudo*). W pierwszej kolejności He Bin analizuje obraz świąt kreowany w prasie, zarówno lokalnej (południowo-wschodniej), jak i ogólnokrajowej. Następnie konfrontuje uzyskane tą drogą informacje z własnymi badaniami etnograficznymi, opisując elementy charakterystyczne *Pu-du* i jego współczesny przebieg. Swoje rozważania nad charakterem *Zhōngyúan Jié* poprzedza omówieniem typologii dusz, która stanowi jednocześnie wstęp do następnego rozdziału poświęconego kultowi przodków i znaczeniu rytuałów pośmiertnych.

W rozdziale trzecim Autorka dogłębnie analizuje znaczenie kultu przodków w życiu codziennym współczesnych Chińczyków. Z lektury dowiadujemy się, jakie należy spełnić kryteria, aby zostać zaliczonym do grona przodków, według jakich wyznaczników są oni klasyfikowani oraz jakie mają potrzeby. Ponadto He Bin omawia szczegółowo sposoby komunikowania się z antenatami i łączące się z tym zasady odwiedzania cmentarzy.

Trzecia i zarazem ostatnia część omawianego opracowania w całości jest poświęcona znaczeniu grobów i cmentarzy w kulturze chińskiej. W pierwszym

rozdziale tej części Autorka omawia szczegółowo historyczne formy pochówku, techniki wykonania trumien, przygotowania dołów grzebalnych oraz zróżnicowanie regionalne grobów. Ponadto opisuje różnice pomiędzy grobami rodzinnymi a małżeńskimi.

W drugim rozdziale omawia związki *feng-shui* z pochówkiem i kultem zmarłych. He Bin dowodzi dużego wpływu tej chińskiej formy geomancji na wybór usytuowania grobu, ceremonie pośmiertne i odwiedziny miejsca pochówku. Wskazuje również na głębokie znaczenie, jakie z punktu widzenia *feng-shui* ma opieka nad grobami przodków⁵.

Trzeci rozdział niniejszego fragmentu pracy jest poświęcony związkowi grobów ze światem pośmiertnym. Autorka szczegółowo prezentuje różne wizje życia po śmierci, począwszy od tych znanych z literatury, poprzez tworzone w wyniku obrzędowości pogrzebowej, a skończywszy na informacjach przekazanych przez szamanki *Woo Nü*. Zebranie powyższych informacji z różnych źródeł umożliwi przeanalizowanie konstrukcji zaświatów w wierzeniach mieszkańców południowo-wschodnich Chin.

Struktura recenzowanej pracy jest bardzo przejrzysta i ułożona według charakterystycznego dla azjatyckiej etnologii wzorca. Dzieli się na trzy zasadnicze części: historyczno-folklorystyczno-literaturoznawczą, antropologiczną (etnologiczną, etnograficzną) oraz konkluzję. Każdy z rozdziałów Autorka

⁵ W powiązaniu obrzędowości pośmiertnej i kultu zmarłych z *feng-shui* Autorka doszukuje się formy obrzędów oczyszczających i zapewniających pomyślność w życiu doczesnym.

rozpoczyna od przedstawienia tła historycznego (literaturoznawczego, folklorystycznego), analizując dostępne źródła pisane⁶. Następnie przechodzi do prezentacji informacji z zakresu etnografii, aby na końcu przedstawić wyniki autorskich badań terenowych. Co istotne, poszczególne części są uszeregowane w sposób klarowny, umożliwiając poprawną interpretację omawianych w nich zagadnień. Autorka zaznajamia czytelnika z etapami, przez jakie przechodzi się po śmierci – od pochówku poprzez przekształcenie się w ducha opiekuńczego-przodka, po opis zaświatów.

Niezwykle cenne dla antropologów i sinologów są dane zebrane przez He Bin w południowo-wschodnich Chinach w trakcie wieloletnich badań terenowych. Umieszczenie w tekście licznych ilustracji i fotografii (wykonanych przez Autorkę) umożliwi zilustrowanie omawianej problematyki. Częstokroć są to fotografie obrzędów, których nie można zaobserwować, nie będąc mieszkańcem Państwa Środka (np. obrzędów odprawianych przez szamanek w trakcie kontaktu z zaświatami). Również dzięki udziałowi Autorki w opisanych obrzędach (obserwacji czynnej, uczestniczącej) uzyskujemy dostęp do zapisów bardzo różnych, często nieznanych szerszemu gronu informacji na temat

⁶ Tego typu sposób prowadzenia narracji jest charakterystyczny przy omawianiu społeczeństw azjatyckich, które dysponują źródłami pisanyymi na temat własnej kultury. W takim wypadku praca etnograficzna polega na potwierdzeniu istnienia w dniu dzisiejszym opisywanego zwyczaju i/lub wykazania zmian w obrzędowości.

przebiegu ceremonii, darów ofiarowanych zmarłym za pośrednictwem szamanek czy też wizji zaświatów.

Praca, pomimo naukowego charakteru, jest napisana w sposób przystępny. Dużym ułatwieniem jest zawarty na wstępie słowniczek najważniejszych terminów odnoszących się do chińskiej obrzędowości funeralnej oraz kultu zmarłych oraz liczne tabele i wykresy. Dodatkowym atutem publikacji jest szczegółowa bibliografia dotycząca poruszanej problematyki. Została podzielona na dwie części: chińskojęzyczną i japońskojęzyczną. Osoby zainteresowane mają możliwość poszerzenia swojej wiedzy w dziedzinie obrzędowości funeralnej oraz kultu przodków w Chinach.

Jedynym mankamentem pracy jest odczuwalna dysproporcja informacji przekazywanych w poszczególnych częściach książki. Z jednej strony można to tłumaczyć wspomnianym już wcześniej układem/trójką podziałem poszczególnych fragmentów⁷. Z drugiej zaś pojawia się problem dostępu do źródeł. Znacznie łatwiej jest opisać obrzędowość funeralną i przebieg ceremonii pogrzebowych, które zostały już udokumentowane przez rzeszę innych badaczy i są stosunkowo trwałe, niezmiennie w swoim przebiegu, niż związki *feng-shui* (geomancji) z lokowaniem grobów, cmentarzy i wiarą w oczyszczającą moc wizyt na nekropoliach. Stąd może wynikać lekko odczuwalny ciężar zbyt wielu informacji w częściach pierwszej i drugiej oraz pe-

⁷ Elementy historyczno-literaturoznawcze przeważają nad etnograficznymi.

wien niedosyt w przypadku ostatniego, trzeciego fragmentu opracowania.

Niewątpliwie należy polecić najnowszą książkę He Bin wszystkim zainteresowanym kulturą chińską (tym bardziej, że dostępne jest tłumaczenie na język chiński⁸). Stanowi ona istotny

⁸ W wersji chińskojęzycznej fragment poświęcony związkowi *feng-shui* z lokalizacją grobów i kultem przodków jest znacznie okrojony.

wkład w wiedzę na temat obrzędowości funeralnej, kultu przodków oraz wszelkich wierzeń związanych z zaświatami w południowo-wschodnich Chinach. Należy mieć nadzieję, że doczekamy się tłumaczenia na język polski, dzięki czemu wzbogaci się księgozbiór niejednego sinologa, antropologa kulturowego oraz miłośnika kultury chińskiej.

Jacek Spisgart

Tomasz Kamiński, *Sypiając ze smokiem. Polityka Unii Europejskiej wobec Chin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, ss. 194

Monografia dr. Tomasza Kamińskiego pt. *Sypiając ze smokiem. Polityka Unii Europejskiej wobec Chin* stanowi przejrzyste i niezwykle uporządkowane źródło wiedzy na temat relacji dwustronnych pomiędzy Chińską Republiką Ludową a Unią Europejską. Książka składa się z ośmiu rozdziałów, w których zostały poruszone różne zagadnienia. Wśród nich można wyróżnić między innymi współpracę gospodarczą, problematykę praw człowieka czy ochronę środowiska.

W rozdziale pierwszym Autor przedstawił historię kształtowania się stosunków pomiędzy ChRL i UE. Omówił w nim politykę europejską wobec Chin w latach 1975–1994. Na uwagę zasługuje wnikliwe podejście Autora do tego tematu, albowiem zaprezentował drobiazgo-

wo poszczególne etapy zacieśniania się współpracy. Niewątpliwie istotnym krokiem naprzód w rozwoju wzajemnych relacji było zainaugurowanie w październiku 1988 r. stałej działalności Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Pekinie (s. 29). Tomasz Kamiński umiejętnie wskazał okresy, w których ta współpraca się zacieśniała, jak również dotknął bardziej delikatnych kwestii, jak np. wpływ wydarzeń na placu Tiananmen w czerwcu 1989 r. na relacje bilateralne. Na końcu rozdziału zebrał konkluzje, które niewątpliwie ułatwiają Czytelnikowi usystematyzowanie wiedzy.

W drugim rozdziale T. Kamiński scharakteryzował ewolucję strategicznych założeń polityki unijnej wobec Chin. Wskazał zarówno obszary stanowiące przedmiot partnerstwa, jak i związane z nim cele. Pierwsze z nich dotyczyły takich kwestii, jak rozwój współpracy podejmowanej w ramach forum ASEM (Asia-Europe Meetings), dyskusja na temat proponowanych rozwiązań w za-

kresie problemów globalnych i regionalnych, a także wspieranie autonomii specjalnych regionów administracyjnych – Hongkongu i Makau. Kolejnym celem w ramach prowadzonego partnerstwa było natomiast wspieranie chińskiej transformacji w kierunku budowy społeczeństwa otwartego. Autor zwrócił uwagę na takie zagadnienia, jak promocja praw człowieka w wyniku prowadzenia otwartej debaty oraz podejmowanie współpracy w tej dziedzinie. Trzeci cel koncentrował się wokół kwestii przystąpienia ChRL do Światowej Organizacji Handlu, promowania inwestycji krajów członkowskich UE w Państwie Środka, jak również wsparcia procesu transformacji chińskiego systemu finansowego, który miałby umożliwiać działalność zagranicznych instytucji finansowych w Chinach (s. 41–42).

W rozdziale trzecim T. Kamiński scharakteryzował strukturę instytucjonalną w ramach podejmowanej przez UE polityki wobec Chin. Na szczególną uwagę zasługują schematy ilustrujące zasady prowadzenia dialogu politycznego, eksperckiego i ekonomicznego pomiędzy UE i ChRL. Na rycinach zaprezentował formę instytucjonalną prowadzonego dialogu przed wejściem w życie traktatu z Lizbony (s. 59) oraz zilustrował wzajemne relacje, przyjmując stan na czerwiec 2014 r. (s. 61). Odpowiednio zostały również uporządkowane w formie schematów zagadnienia, które są podejmowane na płaszczyźnie politycznej, gospodarczej i relacji międzyludzkich.

Rozdział czwarty, najobszerniejszy spośród wszystkich, Autor poświęcił

współpracy chińsko-unijnej w wymiarze gospodarczym. Zebrał w nim dane statystyczne w formie tabel i rysunków. W ten sposób zilustrował wielkość wymiany handlowej UE z ChRL od 1996 do 2013 r. (s. 70), strukturę importu i eksportu UE (s. 72), bilans handlowy w latach 2002–2013 (s. 80) oraz wartość unijnych inwestycji w Państwie Środka w okresie od 2001 do 2012 r. (s. 91). Szczegółowej analizie poddał kwestię przyznania ChRL statusu „gospodarki rynkowej”. To zagadnienie jest niezwykle istotne, albowiem w 2016 r. upływa 15 lat od akcesji Chin do Światowej Organizacji Handlu.

W rozdziale piątym T. Kamiński skupił się na stanowisku UE wobec kwestii praw człowieka w Chinach. W tym kontekście scharakteryzował unijne mechanizmy wpływu na tę sytuację oraz wskazał projekty, które są realizowane w Państwie Środka w ramach programów dotyczących promocji ochrony praw człowieka. Przedstawione aspekty stanowią wstęp do dalszego zgłębiania problematyki praw człowieka w ChRL.

Szósty rozdział dotyczy problemu ochrony środowiska w polityce UE wobec Chin. Autor skoncentrował się przede wszystkim na przedstawieniu negatywnych skutków związanych ze stanem środowiska, które są bezpośrednim następstwem szybkiego wzrostu gospodarczego w Chinach. W tym kontekście przytoczył szczegółowe dane dotyczące poziomu zanieczyszczenia wód czy powietrza. Skrytykował również inwestycję Chińczyków – budowę „Tamy Trzech Przełomów”, która przyczyniła się w znacznym stopniu do

degradacji środowiska na odcinku 600 km wzdłuż biegu rzeki. Ta niewątpliwie duża ingerencja w ekosystem wywiera liczne negatywne skutki, do których zaliczamy między innymi erozję gleb oraz osunięcia ziemi w pobliżu koryta rzeki (s. 119–120).

W tym rozdziale Autor omówił również współpracę bilateralną w zakresie ochrony środowiska. Na uwagę zasługują liczne projekty mające na celu podniesienie świadomości ekologicznej. Ostatnim poruszonym tematem w ramach prowadzonej polityki środowiskowej było uwzględnienie transferu technologii, które przyczyniają się do lepszej dbałości o stan środowiska. Ów transfer koncentruje się wokół „zielonej energii”, czyli tzw. źródeł odnawialnych. Tomasz Kamiński z uwagi na objętość swojej monografii zarysował jedynie kierunek rozwoju tego trendu¹.

W siódmym rozdziale Autor poświęcił uwagę kwestiom związanym ze stosowaniem embarga na sprzedaż broni do Chin. Bezpośrednią przyczyną wprowadzenia takiego zakazu były wydarzenia na placu Tiananmen w czerwcu 1989 r. Od tamtego czasu nadal, pomimo wielokrotnych starań strony chińskiej i działań o charakterze dyplomatycznym, zakaz ten jest utrzymywany. W 1998 r. UE przyjęła tzw. unijny kodeks postępowania w zakresie eksportu broni. Dokument ten, mimo że nie ma mocy wiążącej, wska-

zuje kryteria, jakimi powinny kierować się państwa decydujące się na eksport broni. W tym zakresie zostały wymienione między innymi następujące determinanty: poziom przestrzegania praw człowieka w państwie przyjmującym broń czy utrzymanie pokoju i stabilizacji w regionie (s. 134). Starania dyplomacji chińskiej w zakresie zniesienia embarga do dnia dzisiejszego nie przyniosły rezultatu, chociaż w 2005 r. Chińczycy byli już bliscy sukcesu. Państwo Środka nadal jest uzależnione od sprzętu, który kupuje od Rosjan.

W ostatnim, ósmym rozdziale Autor wymienił rodzaje pomocy, jakiej UE udzielała stronie chińskiej. Z jednej strony były prowadzone specjalne dialogi sektorowe, które koncentrowały się zwłaszcza na takich problemach, jak kwestie ochrony środowiska czy wzrost poziomu ochrony praw własności intelektualnej. Z drugiej zaś strony UE podejmowała realne działania poprzez udzielanie pomocy finansowej w ramach realizowanych projektów (s. 144). Szczegółowe informacje na temat przedsięwzięć Autor przedstawił w formie tabeli (s. 149–150), co niewątpliwie w sposób przejrzysty systematyzuje te kwestie. Tomasz Kamiński zawarł tu również studium przypadku w odniesieniu do polityki regionalnej. W zakończeniu oprócz podsumowania wskazał perspektywę dalszej współpracy UE z Chinami.

Książka jest cennym i niezwykle pomocnym źródłem wiedzy nie tylko dla politologów, ale też dla ekonomistów czy prawników. W przystępny sposób zostały w niej poruszone bardzo ważne

¹ Kompleksowo kwestie związane z ochroną środowiska zostały przedstawione w monografii Ł. Gacka, *Zielona energia w Chinach. Zrównoważony rozwój, ochrona środowiska, gospodarka niskoemisyjna*, Kraków 2015.

kwestie dotyczące prowadzonego dialogu na linii UE – Chiny. Wykaz literatury jest imponujący. Autor umiejętnie przeanalizował materiały źródłowe w postaci dokumentów Komisji Europejskiej, jak również raporty Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju czy chińskie białe księgi. Wykorzystał liczne

publikacje i artykuły dotyczące tej tematyki, w większości źródła anglojęzyczne. Książka stanowi kompleksowe i obowiązkowe opracowanie dla wszystkich osób interesujących się szeroko pojętą problematyką chińską.

Magdalena Łągiewska